

არქეოლოგიური გათხრები ქვემო ვაშლოვანში (ხულოს მუნიციპალიტეტი)
Archaeological excavations in The Vashlovani village (Khulo Municipality)

კახაბერ ქამადაძე

არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი,
ბსუ. ასისტენტ-პროფესორი
აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის
დაცვის სააგენტო. მეცნიერ-თანამშრომელი

ირინე ვარშალომიძე

ისტორიის აკადემიური დოქტორი
ნიკო ბერძენიშვილის კვლევითი ინსტიტუტი. მეცნიერ-თანამშრომელი
სსიპ -აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი.
მეცნიერ-თანამშრომელი

Kakhaber Kamadadze

PhD of Archaeology
Batumi Shota Rustaveli State University. Asist. Professor
Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara. Researcher

Irine Varshalomidze,

PhD of History
LEPL Ajara Museum, Batumi archaeological Museum. Researcher
Niko Berdzenishvili Institute. Researcher

DOI: <https://doi.org/10.52340/gmg2023.01.12>

აბსტრაქტი: სოფელი ვაშლოვანი მდიდარია ისტორიული წარსულით. მის ტერიტორიაზე მრავლად ფიქსირდება ქრისტიანული ხანის ტოპონიმები თუ არქეოლოგიური მასალები. 2021-2022 წლებში შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ნაეკლესიარის შესწავლის მიზნით აქ არქეოლოგიური ექსპედიცია განხორციელდა. ექსპედიციამ შეისწავლა სოფლის თავში, ძინძელელეს მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ნაეკლესიარის ნაშთი და ეკლესიის ასაგებად მოწყობილი ცოკოლი. გაირკვა, რომ ეკლესია თავის დროზე დარბაზული, ერთნავიანი ნაგებობა ყოფილა (ზომები: სიგრძე-12 მ, სიგანე-10 მ). ეკლესიის დასავლეთით გამოვლინდა დარღვეული სამარხები და მცირე რაოდენობით არქეოლოგიური მასალები: ქვევრები, დერგები, ქოთნები, დოქები, კეცები და მოჭიქული კერამიკის ნატეხები, ასევე ვერცხლის მონეტები.

ნაეკლესიარი არქეოლოგიური არტეფაქტებისა და ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით XIII-XV სს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

საკვანძო სიტყვები: ხულოს მუნიციპალიტეტი, სოფელი ვაშლოვანი, ექსპედიცია, ნაეკლესიარი, არტეფაქტები

Abstract: Vashlovani village is rich of the historical past. Toponyms of the Christian period and archeological materials are often discovered in its territory. In 2021-2022, an archaeological expedition was carried out to study one of the churches of the Middle Ages. The expedition studied the remains of the church located at the head of the village, on the right bank of the Dzindzegele. The church was once a one-nave building with a hall (dimensions: length-12 m, width-10 m). To the west of the church, disturbed burials and a small amount of archeological materials were discovered: pitchers, dergs, pots, jugs, bowls and fragments of glazed pottery, as well as silver coins.

According to archeological artifacts and numismatic materials, the church can be dated to XIII-XV centuries.

Keywords: Khulo municipality, Vashlovani village, expedition, church, artifacts

სოფელი ვაშლოვანი საკმაოდ მდიდარია ისტორიული წარსულით¹. მის ტერიტორიაზე მრავლად ფიქსირდება ქრისტიანული ხანის ტოპონიმები თუ არქეოლოგიური მასალები. სწორედ ამ სოფელშია აღმოჩენილი აჭარის ტერიტორიაზე ერთადერთი ქვის სარკოფაგი, რომელიც სოფლის მაცხოვრებლებს „ნახუცარი“-ის უბანში უპოვიათ [იხ. Мгеладзе..., 2006; ჩიტაია, 1940: 1-10; 2000: 323-332]. სარკოფაგი აკად. გ. ჩიტაიას ინიციატივით 1938 წელს ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში გადაუტანიათ (ამჟამად სსიპ აჭარის მუზეუმის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი) სადაც დღემდე ინახება (მუზეუმის ეთნოგრაფიული ექსპოზიცია. საინვენტარო N აჭმ.42). მკლევარი სარკოფაგს ზოგადად X-XIV სს-ით ათარიღებს [იხ. ჩიტაია, 1940: 1-10]. როგორც ცნობილია, სარკოფაგთა უმრავლესობა ქრისტიანული ხანის ძეგლებს წარმოადგენენ [ვრცლ. იხ. ბერძენიშვილი, 2006: 15-30; ჯაფარიძე, 1972: 124-136; ნადირაძე, 2001: 150-156].

ამავე სოფელში გ. ჩიტაიას დაფიქსირებული აქვს „ნამარნევის“ და „ციხისძირის უბნები“. ხოლო „ნახუცარში“, სარკოფაგის აღმოჩენის ადგილთან ახლოს ეკლესიის ნანგრევები [იხ. ჩიტაია, 1940: 1-10].

სოფლის ტერიტორიაზე პირველი არქეოლოგიური ექსპედიცია 2021-2022 წლებში

1. სოფელს სახელი ვაშლოვანი 1948 წლიდან დაერქვა, მანამდე კი ცნობილი იყო ალმეს სახელწოდებით. სოფელი ალმე მოხსენიებულია XVI საუკუნის 60-იან წლების ოსმალთა მიერ აჭარის აღწერის დოკუმენტშიც [იხ. შაშიკაძე, მახარაძე, 2011:17].

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით განხორციელდა².
ექსპედიციის მიზანს შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ნაეკლესიარის შესწავლა წარმოადგენდა.

აღნიშნული ნაეკლესიარი მდებარეობს სოფლის თავში ზღვის დონიდან 994 მ სიმაღლეზე, (GPS მონაცემები: N 410 38.680'; E 0420 17.551'), ძინძელელეს მარჯვენა ნაპირზე (ტაბ.II/1-2). ამ ადგილს ადგილობრივი მოსახლეობა „ნასაყდრალს“/„საყდარს“ უწოდებს. მათი ინფორმაციით წინაპრების გადმოცემით, აქ თავის დროზე მოზრდილი ეკლესია მდგარა, რომელიც ოსმალთა შემოსევების შემდეგ განადგურებულა და ადგილის სახელწოდება- „ნასაყდრალი“ ამის შემდეგ გაჩენილა. „ნასაყდრალის“ ტერიტორიაზე სხვადასხვა წლებში მიწის სამუშაოების დროს პოულობდნენ ქვევრების, დოქების, ქოთნების, მოჭიქული ჯამების ნატეხებსა თუ სხვა სახის არტეფაქტებს და ძვლოვან მასალას. ვიზუალური დათვალიერების შედეგად ძეგლის ტერიტორიაზე თითქმის არაფერი ჩანდა. მრავალწლიანი ნარგავებისა და ეკალ-ბარდის გამო რთული იყო ნაეკლესიარის კონტურების გარჩევა. შეინიშნებოდა მხოლოდ უსისტემოდ მიმოხეული ქვები. ამიტომაც ძეგლის არსებობის დასადასტურებლად 2021 წელს სადაზვერვო-საკონტროლო თხრილების გავლება გადაწყდა. სამუშაოების დაწყებისას პირველ რიგში გაიკაფა ძეგლის ტერიტორიაზე არსებული ხეები, ეკალ-ბარდი და ბუჩქნარი. ტერიტორიის მოსუფთავებისას ზედაპირულად ჰუმუსოვან ფენაში გამოვლინდა სხვადასხვა ტიპის ჭურჭლის უსახური ნატეხები, მათ შორის შედარებით კარგად იყო დაცული ქვევრის პირები. ძეგლის შიდა სივრცეში თავის დროზე ადგილობრივებს კერძო ნაწარმისა და ძვლოვანი მასალის აღმოჩენის შემდეგ „არქეოლოგიური სამუშაოები“ უწარმოებიათ, ამიტომ კულტურული ფენა ძალზედ დაზიანებული დაგხვდა. ერთკვირიანმა სადაზვერვო-საკონტროლო სამუშაოებმა გამოავლინა ნაგებობის ნაშთები, რომელიც დამხრობილი იყო დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. მის შიდა სივრცეში კი დაფიქსირდა უსისტემოდ მიმოხეული კლდის ფლეთილი ქვები (ტაბ.III/1). ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩადგმული იყო ქვევრი. იგი ძლიერ იყო დეფორმირებული მცენარეთა ფესვების გამო. ქვევრის პრეპარაციისას აღმოჩნდა რამოდენიმე ვერცხლის მონეტა და დოქის ყური. ნაგებობის ჩრდილო-დასავლეთით გაივლო 1 მ სიგანისა და 3 მ სიგრძის თხრილი. მასში თანამედროვე ზედაპირიდან 60 სმ სიღრმეზე აღმოჩნდა უინვენტარო სამარხი. მიცვალებული დაკრძალული იყო ქრისტიანული წესით.

ნაგებობის საპირკვლის კონტურების გამოსაკვეთად, მისი ზომის, მასშტაბისა და გეგმის განსასაზღვრად ექსპედიცია 2022 წელს განახლდა³. ამჯერად შესასწავლი ფართობი გაფართოვდა დასავლეთის, სამხრეთ-აღმოსავლეთისა სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და

2. ექსპედიცია შედგებოდა შემდეგი წევრებისაგან: კ. ქამადაძე (ხელმძღვანელი); თორნიკე მამისეიშვილი (არქეოლოგი), გ. დუმბაძე (მხატვარ-არქიტექტორი).

3. ექსპედიციის წევრები იყვნენ: კ. ქამადაძე (ხელმძღვანელი), გ. დუმბაძე (მხატვარ-არქიტექტორი).

ჩრდილოეთის მიმართულებით. გარდა ამისა, სამარხების არსებობის დასადასტურებლად სამუშაოები ვაწარმოეთ ნაეკლესიარის დასავლეთით და სამხრეთით.

ორ კვირიანმა სამუშაოებმა გამოავლინა ეკლესიის ასაგებად მომზადებული ცოკოლი, რომელიც, ბუნებრივი კლდის ლოდებისა და ასევე კლდის ფლეთილი ქვებისაგან შედგება (ტაბ.III/2). სამწუხაროდ ძეგლი ძლიერაა დაზიანებული. სამუშაოების წარმოების პროცესში არ მოგვეყოლია ერთი დამუშავებული ქვაც კი, რომელიც ძეგლის არქიტექტონიკაზე გარკვეულ წარმოდგენას შეგვიქმნიდა. როგორც გათხრების შედეგად, გაირკვა ეკლესიის ასაგებად ცოკოლი საგანგებოდ გაუკეთებიათ. მასზე აგებული ეკლესია კი სხვადასხვა მიზეზების გამო ასევე სხვადასხვა პერიოდში განადგურებულა. იგი დღეისათვის სამირკვლის დონემდეა მორღვეული. ადგილობრივთა მონათხრობით, როგორც ზემოთ აღინიშნა უკვე ნანგრევებად ქცეულ ძეგლზე ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში აღმოუჩენიათ ქვევრის ნატეხები და ტერიტორიის „უკეთ“ შესწავლის მიზნით „არქეოლოგიური გათხრები“ უწარმოებიათ. აღსანიშნავია, ისიც, რომ ამ ტერიტორიას ადრე საყანე ფართობად იყენებდნენ და კარტოფილის მოსავალი მოჰყავდათ. მიწის დამუშავების პროცესში გამოვლენილი ქვებისაგან ადგილს ასუფთავებდნენ და სხვა თავისუფალ სივრცეში ალაგებდნენ (ეს პრაქტიკა დღემდეა შემორჩენილი მაღალმთიან აჭარაში, სათიბ-სამოვარის ფართობებზე კრეფენ მიმოზნეულ ქვებს და ერთ ადგილას აგროვებენ). სამუშაოების წარმოებისას საგულდაგულოდ დავათვალიერეთ მიმდებარე ტერიტორია, რომელსაც დღემდე სათიბ-სამოვრად გამოიყენება, თუმცა უშედეგოდ. მიუხედავად იმისა, რომ ირგვლივ მრავლადაა სხვადასხვა ზომის ქვები, დამუშავებული ქვები არ მოგვეყოლია. დავადასტურეთ, მხოლოდ ის ფაქტი, რომ ნაეკლესიარის მსგავსი კერამიკა თავის დროზე აქაც აღმოუჩენიათ.

დღემდე მოღწეული ნაშთებიდან ნაეკლესიარის ზომების გარკვევა და მასზე წარმოდგენის შექმნა მეტნაკლებად მაინცაა შესაძლებელი. იგი დარბაზული, ერთნავიანი ნაგებობა უნდა ყოფილიყო (ტაბ.I/1-2). სავარაუდოდ მისი ზომები იყო: სიგრძე-12 მ, სიგანე-10 მ. შესასვლელი დასავლეთის მხრიდან უნდა ჰქონოდა. გადახურული ყოფილა ორქანობა სახურავით. შედარებით კარგადაა მოღწეული ცოკოლის ჩრდილოეთი ნაწილი. რაც შეეხება დასავლეთ, სამხრეთ და აღმოსავლეთ მხარეს აქ მხოლოდ ნაწილობრივია შემორჩენილი.

ეკლესიის დასავლეთით გამოვლინდა 4 დარღვეული სამარხიც (ტაბ.IV/1-2). ყველა მათგანი უინვენტარო იყო. ღარიბული. მიცვალებულები დაკრძალულნი არიან ქრისტიანული წესით. სამარხების სამხრეთით აღმოჩნდა ქვევრიც. (ქვევრი მთლიანად იყო დაცული, ამიტომ სამუშაოების დასრულების შემდეგ ამოვიღეთ და გადმოვიტანეთ გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსის ფონდში).

ნაეკლესიარის ტერიტორიაზე, ჩრდილოეთ, სამხრეთ და დასავლეთ მონაკვეთებში მცირე რაოდენობით გამოვლინდა არქეოლოგიური მასალები. მათგან აღსანიშნავია: ქვევრების,

დერგების, ქოთნების, დოქების, კეცების და მოჭიქული კერამიკის ნატეხები, ასევე ვერცხლის მონეტები და ბეჭედი (ტაბ.V). გვხვდება რამოდენიმე ერთეული ისრისპირიც. აღმოჩენილ მასალებს მრავლად მოეპოვებათ პარალელები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს განვითარებული შუასაუკუნეების ძეგლებზე. განსაკურებით ინტერესს იწვევს ვერცხლის მონეტების აღმოჩენა (ტაბ.V/13-16).

ექსპედიციის მუშაობისას აღმოჩნდა 4 ვერცხლის მონეტა, 3 ცუდათაა დაცული, მათგან ერთი მეტროლოგიური და ფაქტურული მონაცემების მიხედვით (წარწერები არ იკითხება) შეიძლება გიორგი VII (1389-1407 წწ) და აჰმედ ჯელაირის (1382-1412 წწ) ერთად მოჭრილი მონეტა იყოს(?) (ტაბ.V/14). 2 - XIV-XV სს დაკნინებული ფული (?) (ტაბ.V/15/16). კარგად შენახული კი ტრაპიზონის ასპრის ქართული მინაბადია, მოჭრილია ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე II (1280-1297 წწ) ასპრის მიხედვით (ტაბ.V/13). მონეტა გახვრეტილია (წონაში დაკლების მიზნით, რაც ამ სამონეტო ჯგუფისათვის იყო დამახასიათებელი), წ 2 გრ. ზ. 20 მმ

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის სქემატური გამოსახულება პირდაპირ, მას თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, მარცხენა-დოინჯშემოყრილი აქვს. ბერძნული ზედწერილი: O-I-E-N-I-O შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ და იქით საკიდრებია დაშვებული. კეისარი შემოსილია გრძელი და განიერი სამოსით. ჰორიზონტალურად გაწვდილ მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო უპყრია, ნახევარკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მაკურთხებელი ხელია, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული ზედწერილი: I-O-K (სარკისებურად)-O(იოანე კომნენოსი). გამოსახულება და წარწერაც დამახინჯებულია.

XIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში შემოდის და ფართოდ მიმოიქცევა ტრაპიზონის ასპრები. ტრაპიზონის იმპერიას და საქართველოს საერთო პოლიტიკური ინტერესები ჰქონდათ. ტრაპიზონის იმპერია ხელსაყრელ ადგილას მდებარეობდა. იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა წინა აზიის ვაჭრობაში. შესაბამისად მათი მონეტებიც ინტერლოკალურ საფასეებად იქცა. დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში ძირითადად ბრუნავდა იოანე I (1235-38 წწ.), მანუელ I (1238-63 წწ.) და იოანე II (1280-97 წწ.) ასპრები. მათი მინაბადები, იგივე კირმანული თეთრი, სამეცნიერო ლიტერატურაში ორი საუკუნეა ცნობილი. მათ გენეზისზე, იურიდიულ ბუნებაზე, სამონეტო ჯგუფებზე მსჯელობა ჩვენი ნაშრომის მიზანი არ არის. დადგენილია რომ ისინი იჭრებოდა და მიმოქცევაში იყო XIII საუკუნის ბოლოდან XVI საუკუნემდე [აბრამიშვილი, 1984; პატარიძე, 2020: 83-98].

ტრაპიზონის ასპრის ქართული მინაბადები აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოს

შემდეგ პუნქტებში; კოპიტნარი, ტობანიერიში, სოხუმში, სოფ. პატარა ჯიხაიში, ქუთაისში, ჭიათურის შემოგარენში, ვანის რაიონის სოფ. შუამთის მახლობლად, თერჯოლის რაიონის სოფ. ზედა საზანოში, ხონში, მარტვილის რაიონის სოფ. ნოჯიხევში [აბრამიშვილი, 1984]. კირმანეული თეთრი აღმოჩნდა 1954 წელს ქობულეთის რაიონის სოფ. ციხისძირშიც (XIII-XV სს.), რომელიც შეიძინა მოსკოვის ისტორიულმა მუზეუმმა [აბრამიშვილი, 1984: 112-148]. კირმანეული თეთრი 2016 წელს გამოვლინდა ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ აჭყვისთავში, ნაეკლესიარის გათხრებისას [ვარშალომიძე, ტაკიძე, 2016: 266-269]. რამდენიმე ინახება ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმში. ისინი შემთხვევითაა ნაპოვნი ქ. ქობულეთში ადგილობრივი მცხოვრებლების მიერ [ვარშალომიძე, ძნელაძე, 2021: 366-369].

ვაშლოვანის ექსპედიციის მიერ მოპოვებულ მონეტებს დიდი მნიშვნელობა აქვს. ტრაპიზონის ასპრის ქართული მინაბადის გავრცელების რუკაზე გაჩნდა ახალი ლოკაცია-ზემო აჭარა. ნუმიზმატიკური მასალის გამოვლენა საკვლევ პუნქტში კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ შუა საუკუნეებში სამონეტო მეურნეობა განვითარებულია მაღალმთიან აჭარაშიც, სადაც უკვე დადასტურებულია უცხოური საფასეების (ბიზანტიური, მონღოლური) მიმოქცევა [ვარშალომიძე, 2012:143-145; ვარშალომიძე, 2016: 87-90; ვარშალომიძე, სურმანიძე, 2023].

ამგვარად, 2021-2022 წლებში ქვემო ვაშლოვანის ტერიტორიაზე წარმოებულმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ გამოავლინა ნაეკლესიარის ნაშთი, რომელიც, არქეოლოგიური არტეფაქტებისა და ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით XIII-XV სს-ით შეიძლება დათარიღდეს. არაა გამორიცხული, რომ აქ ეკლესიის გარდა სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებაც ყოფილიყო. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ტოპონიმი ციხისძირი, რომელიც ძველთან ახლოს სოფლის ცენტრში (თანამედროვე სკოლასთან) ფიქსირდება. აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველად სწორედ ნასაყდრალთან ახლოს ჩაივლიდა გზა, რომელიც ზღვისპირეთიდან მაღალმთიანი აჭარისაკენ მოემართებოდა. მონეტების გამოვლენაც აღნიშნული გზის ფუნქციონირებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

ლიტერატურა:

1. **აბრამიშვილი**, 1984:- აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრებისა და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი, თბილისი, 1984
2. **ვარშალომიძე**, 2012: - ვარშალომიძე ი., XIII საუკუნის ანონიმური ყაანური სოფელ ფურტიოდან// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა (2012 წლის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები), ბათუმი 2012
3. **ვარშალომიძე**, 2016: - ვარშალომიძე ი., ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის ნუმიზმატიკური საგანძური (კატალოგი), ბათუმი 2016
4. **ვარშალომიძე**, 2016: - ვარშალომიძე ი., ილხანთა მონეტა სხალთიდან// სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები, VI(I), ბათუმი 2016
5. **ვარშალომიძე**, ტაკიძე, 2016: - ვარშალომიძე ი. ტაკიძე რ., კირმანეული თეთრი სოფელ აჭყვისთავიდან// სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები VI, ბათუმი 2016
6. **ვარშალომიძე**, ძნელაძე, 2021: - ვარშალომიძე ი, ძნელაძე ნ., ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში დაცული მონეტების კატალოგი, ბათუმი, 2021
7. **ვარშალომიძე**, სურმანიძე, 2023 : - ვარშალომიძე ი., სურმანიძე ნ., ბიზანტიური მონეტა სოფელ დარჩიძეებიდან (ხულოს მუნიციპალიტეტი)// ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები IX , ბათუმი 2023 (იბეჭდება)
8. **პატარიძე**, 2020: - პატარიძე მ., სვანეთის ნუმიზმატიკური საგანძური, თბილისი 2020
9. **ქამადაძე**...,2021: - ქამადაძე კ. მამისეიშვილი თ., 2021 წელს ხულოს მუნიციპალი-ტეტის სოფ. ქვემო ვაშლოვანის ტერიტორიაზე წარმოებულ არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში. ბათუმი 2021
10. **ქამადაძე**, 2022: - ქამადაძე კ., 2022 წელს ხულოს მუნიციპალიტეტის სოფ. ქვემო ვაშლოვანის ტერიტორიაზე წარმოებულ არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში ბათუმი 2022
11. **ჩიტაია**, 1840: - ჩიტაია გ., ქვის კუბო ქვემო-ალმედან// აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე VIII, 1-10, თბილისი
12. **ჩიტაია**, 2000: - ჩიტაია გ., ქვის კუბო ქვემო ალმედან// შრომები, II, 323-332, თბილისი
13. **ბერძენიშვილი**, 2006: - ბერძენიშვილი ი., აფხაზეთის ადრე შუასაუკუნეთა ხანის სამაროვნები და სამარხთა ძირითადი ტიპები// ამირანი, XVI, 15-30
14. **ნადირაძე**, 2001: - ნადირაძე ე., საქართველოს მემორიალური კულტურა, 150–156, თბილისი

15. **ჯაფარიძე**, 1972: - ჯაფარიძე ვ., სოფელ ბალიჭის სარკოფაგი ქართული ასომთავრული წარწერით// მაცნე 1972, 2, 124-136

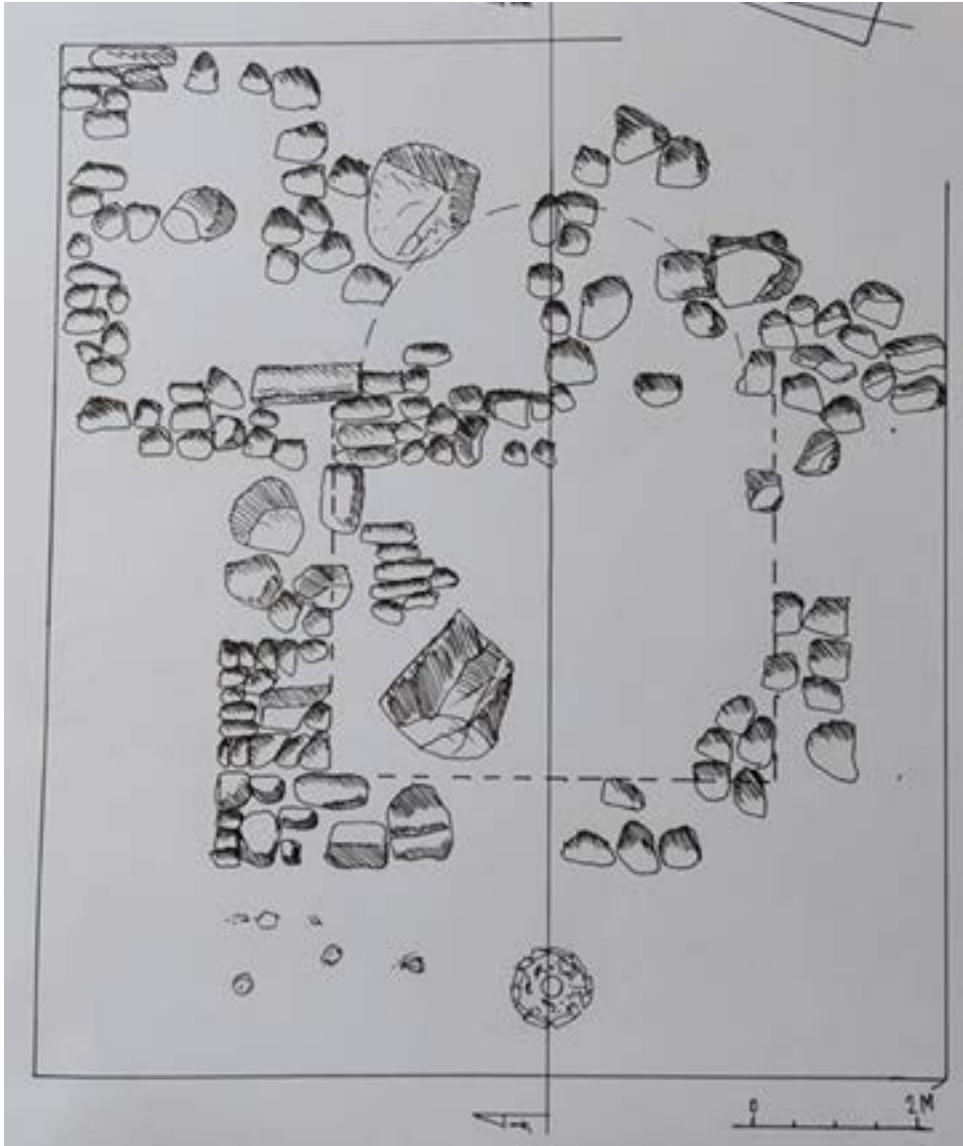
16. **შაშიკაძე**, მახარაძე, 2011 : - შაშიკაძე ზ., მახარაძე მ., აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, თბილისი

17. **Мгеладзе**, 2006: - Мгеладзе Н. Тунадзе Т., Каменный гроб из села Вашловани (Алме)// Археология, этнология и фольклористика Кавказа - Международная научная конференция. Батуми

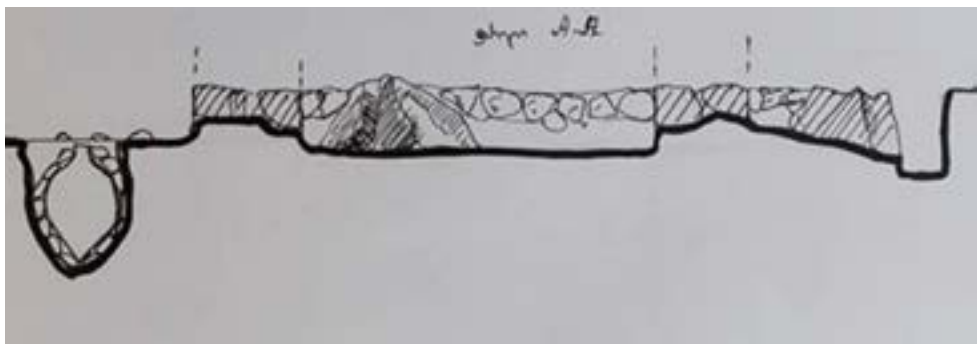
ტაბულების აღწერილობა:

- I. სურ. 1-2. ეკლესიის გეგმა და ჭრილი
- II. სურ. 1-2. ეკლესიის მდებარეობა
- III. ნაეკლესიარის ნაშთები. სურ 1. ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან; სურ.2. ხედი დასავლეთიდან
- IV. სურ.1-2. სამარხები. ნაეკლესიარის დასავლეთი მხარე
- V. არქეოლოგიური არტეფაქტები

I

1

2

II

1

2

III

1

2

IV

1

2

V

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

